

تأثیر برنامه آموزشی حمایتی بر فشار مراقبتی مراقبین خانوادگی بیماران تحت همودیالیز

گلنار قانع^۱، منصوره اشقلی فراهانی*^۲، نعیمه سیدفاطمی^۳، حمید حقانی^۴

تاریخ دریافت ۱۳۹۵/۰۶/۳۰ تاریخ پذیرش ۱۳۹۵/۰۸/۲۸

چکیده

پیش‌زمینه و هدف: نتایج مطالعات نشان داده‌اند که مراقبین خانوادگی بیماران تحت همودیالیز با مشکلات متعددی در زمینه سازگاری با مسؤولیت‌ها و مسائل ناشی از مراقبت و درمان بیمار روبرو هستند که منجر به فشار مراقبتی می‌شود، با این وجود، این مراقبین کم‌تر مورد توجه قرار گرفته‌اند. لذا این پژوهش باهدف تعیین تأثیر برنامه آموزشی-حمایتی بر فشار مراقبتی مراقبین خانوادگی بیماران تحت همودیالیز انجام گردیده است.

مواد و روش‌ها: این پژوهش یک مطالعه کارآزمایی بالینی تصادفی با گروه کنترل است که بر روی ۷۶ مراقب بیمار تحت همودیالیز در مرکز آموزشی درمانی شهید هاشمی نژاد شهر تهران در سال ۱۳۹۴-۱۳۹۳ انجام گردیده است. مراقبین به صورت تصادفی در دو گروه آزمون و کنترل قرار گرفتند و گروه آزمون برنامه آموزشی حمایتی را در طول دو هفته در طی ۶ جلسه دریافت کردند. داده‌ها با استفاده از پرسشنامه فشار مراقبتی (CBI) قبل و ۶ هفته بعد از مداخله جمع‌آوری شد. سپس با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۱ و با به کارگیری روش‌های آمار توصیفی و استنباطی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

یافته‌ها: نتایج مطالعه نشان داد هر دو گروه آزمون و کنترل از نظر اطلاعات دموگرافیک همگن بودند و اختلاف معنی‌داری وجود نداشت. همچنین فشار مراقبتی مراقبین قبل از مداخله در گروه آزمون $88/56 \pm 11/74$ و در گروه کنترل $84/97 \pm 15/13$ و ۶ هفته بعد از مداخله در گروه آزمون $58/77 \pm 6/64$ و در گروه کنترل $87/84 \pm 11/74$ بود. بدین وسیله می‌توان نتیجه گرفت که فشار مراقبتی در گروه آزمون بعد از مداخله کاهش یافته است ($p < 0/001$).

نتیجه‌گیری: به کارگیری برنامه آموزشی-حمایتی می‌تواند در کاهش فشار مراقبتی مراقبین خانوادگی تأثیرگذار باشد. لذا پیشنهاد می‌شود مدیران نظام سلامت، کارکنان خود را برای ارائه برنامه آموزشی حمایتی به‌ویژه در بخش‌های ویژه تشویق نمایند.

کلیدواژه‌ها: برنامه آموزشی، حمایت، فشار مراقبتی، مراقبین خانوادگی، بیماران تحت همودیالیز

مجله دانشکده پرستاری و مامایی ارومیه، دوره چهاردهم، شماره دهم، پی‌در پی ۸۷، دی ۱۳۹۵، ص ۸۹۵-۸۸۵

آدرس مکاتبه: تهران، دانشگاه علوم پزشکی ایران، دانشکده پرستاری مامایی ایران، تلفن: ۰۵۸-۳۲۲۹۷۰۱۰

Email: m_negar110@yahoo.com

مقدمه

سطح انرژی، نیاز مکرر به دیالیز و مشکلات سلامتی همراه با آن، توانایی انجام کار و فعالیت‌های عادی روزمره بیمار را تحت تأثیر قرار می‌دهد (۴، ۳).

نارسایی مزمن کلیه؛ کاهش غیرقابل برگشت در عملکرد کلیه‌ها، یکی از بیماری‌های رایج است که امروزه ۲ تا ۳ درصد مردم جهان مبتلا به این بیماری می‌باشند بیش از ۱۰ درصد از مردم آمریکا مبتلا به نارسایی مزمن کلیه هستند به‌گونه‌ای که بروز نارسایی مزمن کلیه در آمریکا ۳۳۶/۲۰ نفر در هر یک میلیون نفر جمعیت در سال است (۵). این بیماری در کشورهای در حال توسعه روبه

بیماری مزمن عضوی از خانواده، کل خانواده را درگیر و مشکلات اقتصادی، روانی و اجتماعی ناشی از آن، سبک زندگی آن‌ها را تغییر می‌دهد و چالش‌های دلهره‌آوری در مراقبین خانوادگی ایجاد می‌کند به‌گونه‌ای که مراقبین علاوه بر تنش‌های فیزیکی، تنش‌های عاطفی مختلفی چون افسردگی، اضطراب، خشم و عصبانیت، یاس و ناامیدی و احساس شرمساری و گناه را تجربه می‌کنند (۲، ۱). یکی از این بیماری‌ها، نارسایی مزمن کلیوی است که تغییرات مهمی در روند زندگی فرد و خانواده وی ایجاد می‌کند به‌گونه‌ای که با کاهش

^۱ کارشناسی ارشد دانشگاه علوم پزشکی ایران، دانشکده پرستاری مامایی ایران، تهران، ایران

^۲ دانشیار دانشگاه علوم پزشکی ایران، دانشکده پرستاری مامایی ایران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

^۳ دانشیار دانشگاه علوم پزشکی ایران، دانشکده پرستاری مامایی ایران، تهران، ایران

^۴ کارشناسی ارشد دانشگاه علوم پزشکی ایران، دانشکده پرستاری مامایی ایران، تهران، ایران

اين نقش را بر عهده مى‌گيرند ضرورى است كه آن‌ها درك كاملی از عملکرد بيمار داشته و درباره پيشگيرى از عوارض بيمارى و مراقبت از وی اطلاعات كافى داشته باشند (۱۵) اما اين مراقبين اغلب با نقص در آگاهى و مهارت‌هاى مرتبط با مراقبت از بيمار، فقدان كمك از مراقبين بهداشتى، فقدان حمايت‌هاى اجتماعى، تنش مضاعف مرتبط با پيشرفت بيمارى، ناتوانى متعاقب بيمارى و نيازهاى مراقبتى پيچيده رو به افزايش روبرو هستند (۱۷، ۱۶) و باوجود اينكه افزايش نيازهاى مراقبتى مراقبين و كمبود آگاهى آنان در زمينه مراقبت از بيمارشان منجر به خشم و اضطراب، ناتوانى در سازگارى با نقش مراقبتى و برقرارى ارتباط صحيح با بيمار و افزايش فشار مراقبتى در آن‌ها مى‌شود (۱۸، ۱۹). تاكنون مداخلات محدودى جهت کاهش مشكلات و فشار مراقبتى اين مراقبين صورت گرفته است و تنها مطالعه‌اى تك گروهى در تركيبه تأثير آموزش چگونگى مراقبت در منزل را بر کاهش فشار مراقبتى اين مراقبين نشان داده است (۱۶). در اين خصوص خرمى و همكاران (۲۰۱۵) نيز نشان دادند كه آموزش مراقبت خانواده محور در ارتقاء دانش مراقبين بيماران همودياليزى مؤثر واقع مى‌گردد (۲۰).

نتايج پژوهش بلاسكو^۲ و همكاران در سال ۲۰۰۶ نشان مى‌دهد كه ۷۰ درصد مراقبين با دو مشكل بزرگ يعنى مشكلات مرتبط با مراقبت و درمان بيمار و مشكلات مربوط به تطابق با مسؤليت‌هاى مراقبتى خود روبرو هستند. بنابراين مراقبين علاوه بر مهارت‌هاى مراقبتى، براى مقابله با شرايط و موقعيت‌هاى استرس‌زا نياز به به‌كارگيرى مهارت‌هاى دارنده كه آن‌ها را در مراقبت از بيمار، ارتباط صحيح با بيمار، کاهش تنش‌ها و فشار مراقبتى و سازگارى با نقش مراقبتى بارى كند (۱۰). در اين راستا مطالعاتى بيانگر آنند كه در هر زمانى كه انسان تحت تأثير شرايط استرس‌زا قرار بگيرد، سازگارى مؤثر مى‌تواند افراد را از آسيب‌ها و مشكلات جسمى و روانى حفظ كند و مهارت‌هاى مقابله‌اى مراقبين در چگونگى رفع تنش‌ها و ارتقاى سلامت روانى آن‌ها نقش تعيين‌كننده‌اى دارند (۹، ۱۱، ۱۷، ۲۱).

مهارت‌هاى مقابله‌اى، فرايندى است كه از طريق آن اشخاص نيازهاى را كه در ارتباط با تعامل خود با محيط دارند، مديریت مى‌كنند كه به دو قسمت مقابله‌اى مساله‌محور و مقابله‌اى هيجان-محور تقسيم مى‌شوند. مقابله‌اى مسئله محور عبارت است از عملكردهاى مستقيم فكرى و رفتارى كه فرد به‌منظور تغيير و اصلاح شرايط تهديدكننده محيطى انجام مى‌دهد و مقابله رويارويانه، كنترل خشم و مهارت‌هاى ارتباطى نيز بخشى از مهارت‌هاى مقابله‌اى

افزايش است و شيوع نارسايى مزمن كلييه در ايران، از ۲۳۸ نفر در يك ميليون نفر در سال ۲۰۰۰ به ۳۵۴ نفر در يك ميليون نفر در سال ۲۰۰۶ افزايش يافته است (۷، ۶).

روش‌هاى درمانى موجود براى بيماران مبتلا به نارسايى مزمن كلييه شامل همودياليز، دياليز صفاقي و پيوند كلييه مى‌باشد. در ايران همودياليز ۴۷/۷ درصد از درمان جاگزينى كلييه را شامل مى‌شود و بر اساس آمار ۲۰۱۳، ۲۵۹۳۴ بيمار در كشور تحت همودياليز قرار دارند (۵، ۶). على‌رغم اينكه دسترسى گسترده به همودياليز باعث شده كه زندگى صدها نفر از هزاران بيمار مبتلا به مرحله نهايى نارسايى كليوى طولانى گردد اما بيماران در معرض مشكلات و عوارض زيادى قرار دارند (۸). بيماران دياليزى از درجه بالای ناتوانى، از دست دادن عملكرد و وابستگى خانوادگى رنج مى‌برند و مراقبين خانوادگى بيشترين سهم را در مراقبت از بيمار دارا هستند (۱۰، ۹). مراقبت دهنده اصلى بيمار كسى است كه در طى دوره بيمارى و درمان آن، بيشترين درگيرى را در مراقبت از بيمار و كمك به او به‌منظور سازگارى و اداره بيمارى مزمن دارد (۱).

اگرچه نقش مراقبتى مراقبين، مى‌تواند حس محبت و دوست داشتن را در اين افراد افزايش دهد و براى آن‌ها فوايدى چون يافتن معنا در زندگى، صميميت بيشتر در روابط خانوادگى، احترام به خود و ديگران و رضائت از خود را داشته باشد؛ اما نتايج مطالعات نشان داده‌اند كه مسؤليت مراقبت از بيمار تحت همودياليز موجب فشار زياد بر روى سلامت جسمى و روحى مراقبين مى‌شود (۴، ۱۱، ۱۲). در اين راستا عباسى و همكاران (۲۰۱۱)، در ۷۴/۲ درصد مراقبين بيماران تحت همودياليز، فشار مراقبتى شديد گزارش کرده‌اند (۱۳). ميزان اين فشار به عواملی چون سن و جنس مراقبين، كيفيت ارتباط قبلى آنان با مددجو، ارزايى مراقبين از موقعيت، نحوه ادراك آنان از بيمارى و راهبردهاى مقابله‌اى مورداستفاده مراقبين بستگى دارد. همچنين مواردی چون ماهيت مشكلات بيمار، حمايت هيچانى، عاطفى و عملى در دسترس خانواده و آگاهى آنان در زمينه مراقبت از بيمارشان نيز در ميزان فشار مراقبتى تجربه‌شده مراقبين تأثيرگذار مى‌باشد (۴، ۱۲، ۱۳). به‌مرورزمان، با وخيم‌تر شدن وضعيت بيمار فشار مراقبتى نيز افزايش مى‌يابد كه علاوه بر مشكلات جسمى و روانى مراقبين عواقبى از جمله انزوای خانواده، اختلال در روابط خانوادگى، مراقبت ناكافى از بيمار و درنهايت رها كردن بيمار را در پى خواهد داشت (۱، ۱۴). لذا از اين مراقبين به‌عنوان افراد در معرض خطر بيمارى يا بيماران پنهان^۱ ياد مى‌شود (۱، ۱۰).

در مراکز دياليز، متخصصان و گروه‌هاى درمانى مسؤليت مراقبت از بيمار را بر عهده دارند اما با توجه به اينكه در منزل مراقبين

¹ hidden patient

² Belasco

برای بیماران شامل؛ داشتن برنامه همودالیز در هر هفته (سه بار در هفته و هر بار ۳-۴ ساعت) بدون سابقه قبلی پیوند کلیه و داشتن یک مراقبت دهنده اصلی در منزل بود. همچنین عدم همکاری مراقبین تا پایان مداخله، قرار گرفتن بیمار در لیست پیوند کلیه در طی مداخله، وقوع هرگونه پیشامد استرس‌زا در خانواده (طلاق، بحران مالی، مرگ اعضای درجه یک خانواده و...)، شرکت در دوره‌های آموزشی مشابه و عدم شرکت حتی در یک جلسه آموزشی از معیارهای خروج این پژوهش بود.

برای تعیین حجم نمونه لازم در سطح اطمینان ۹۵ درصد و توان آزمون ۸۰ درصد و با فرض اینکه اندازه اثر برنامه آموزشی حمایتی بر فشار مراقبتی مراقبین بیماران تحت همودالیز حداقل $d=5$ نمره باشد تا اثر این برنامه بر فشار مراقبتی از نظر آماری معنی‌دار تلقی گردد، پس از مقدار گذاری در فرمول زیر:

$$n = \frac{2(z_{1-\alpha/2} + z_{1-\beta})^2 s^2}{d^2}$$

حجم نمونه لازم در هر گروه ۳۲ نفر برآورد گردید. لازم به ذکر است که بر اساس مطالعات مشابه (۲۴، ۱۳) $S=7$ برآورد گردید و با توجه به احتمال افت نمونه ۲۰ درصد به حجم نمونه فوق اضافه شد. در نهایت حجم نمونه در هر گروه $N=38$ نفر تعیین گردید.

داده‌ها در این پژوهش با استفاده از دو پرسشنامه مشخصات دموگرافیک و پرسشنامه فشار مراقبتی مراقبین^۱ جمع‌آوری گردید. پرسشنامه اطلاعات دموگرافیک شامل: اطلاعاتی چون سن، جنس، وضعیت تأهل، سطح تحصیلات، شغل، نسبت با بیمار، وضعیت درآمد، داشتن بیماری جسمی و تعداد افراد خانواده برای مراقبین و اطلاعاتی از قبیل طول مدت ابتلا به بیماری و مدت شروع همودالیز، سابقه پیوند کلیه، عضویت در انجمن دیالیز و تحت پوشش بیمه بودن و نوع بیمه برای بیماران بود.

پرسشنامه فشار مراقبتی مراقبین (CBI) دارای ۲۴ عبارت می‌باشد که در سال ۱۹۸۹ توسط نوواک و گست^۲ برای اندازه‌گیری فشار مراقبتی عینی و ذهنی ساخته شده و فشار مراقبتی ذهنی را با تأکید بیشتری می‌سنجد. این پرسشنامه شامل پنج خرده مقیاس است که عبارت‌اند از: فشار مراقبتی وابسته به زمان (سؤالات ۱ تا ۵)، فشار مراقبتی تکاملی (سؤالات ۶ تا ۱۰)، فشار مراقبتی جسمی (سؤالات ۱۱ تا ۱۴)، فشار مراقبتی اجتماعی (سؤالات ۱۵ تا ۱۹) و فشار مراقبتی عاطفی (سؤالات ۲۰ تا ۲۴)؛ که پاسخ مراقبین را در یک مقیاس لیکرت ۵ گزینه‌ای کاملاً نادرست (امتیاز ۱)، نادرست (امتیاز ۲) تا حدی درست (امتیاز ۳)، درست (امتیاز ۴) و کاملاً

مسئله محور می‌باشند که می‌توانند در سازگاری با تنش کمک‌کننده باشند (۲۴-۲۲).

مداخلات آموزشی-حمایتی مجموعه‌ای از مداخلات نظام‌مند بر اساس آموزش و حمایت و رویکردهای درمانی شناختی رفتاری با تأکید بر نیاز بیمار و خانواده می‌باشد که بر افزایش دانش بیمار و خانواده درباره بیماری و سازگاری آن‌ها با بیماری و به‌کارگیری مهارت‌های ارتباطی و مقابله‌ای و حل مسئله تمرکز می‌کند (۲۵). از آنجایی که پرستاران در وضعیت منحصر به فردی جهت تعامل با افراد و اعضای خانواده قرار دارند، در برنامه‌ریزی‌های پرستاری توجه به مشکلات مراقبین در کنار بیماران همودالیزی و تهیه برنامه‌های آموزشی-حمایتی برای کاهش فشار مراقبتی مراقبین لازم است (۲۶، ۲۷).

مطالعاتی نیز تأثیر برنامه‌های آموزشی-حمایتی را بر کاهش فشار مراقبتی مراقبین بیماران مزمن دیگر چون سرطان، نارسایی قلبی، زوال عقل و بیماران ذهنی نشان داده‌اند (۱۹، ۲۲، ۲۴، ۲۸) و با وجود اینکه نتایج مطالعات مروری نظام‌مند و توصیفی نمایانگر لزوم اجرای مداخلات آموزشی حمایتی برای سازگاری مراقبین بیماران تحت همودالیز می‌باشد (۱۲، ۱۳، ۱۸، ۲۶، ۲۷)، اغلب مطالعات مربوط به سازگاری بر روی خود بیمار تحت همودالیز متمرکز شده و مراقبین که فقدان‌ها و تغییرات بالقوه‌ای را تجربه می‌نمایند، کم‌تر مورد توجه قرار گرفته‌اند (۱۸) و محققین مطالعه حاضر، مداخلات حمایتی برای سازگاری مراقبین بیماران همودالیز پیدا نکردند. بر این اساس محققین پژوهش حاضر بر آن شدند که برنامه آموزشی-حمایتی شامل دو بخش آموزش چگونگی مراقبت از بیمار در منزل و مهارت‌های مقابله‌ای مسئله محور باهدف کاهش فشار مراقبتی مراقبین خانوادگی بیماران تحت همودالیز اجرا کنند.

مواد و روش کار

این پژوهش یک مطالعه کارآزمایی بالینی تصادفی شده با گروه کنترل (با کد IRCT N1 ۱۳۸۸۰۹۰۳۲۷۶۹) می‌باشد که در آن تأثیر برنامه آموزشی-حمایتی بر فشار مراقبتی مراقبین بیماران تحت همودالیز، در بخش همودالیز مراکز آموزشی درمانی شهید هاشمی نژاد شهر تهران در سال ۱۳۹۴ بررسی شد. جامعه مورد نظر ۷۶ نفر از افراد بالای ۱۸ سال بود که عضوی از اعضای خانواده بیمار بوده و مسئولیت اصلی مراقبت از بیمار همودالیزی را در منزل به عهده داشته‌اند، توانایی صحبت کردن، خواندن و نوشتن به زبان فارسی، نداشتن اختلال عصبی و روانی و نبودن عضوی از اعضای کادر بهداشتی و درمانی از معیارهای ورود مراقبین بود. معیارهای ورود

² Novak & Guest

¹ Caregiver burden inventory (CBI)

همچنین توضیحاتی در مورد بیماری نارسایی کلیه، علائم و نشانه‌های بیماری، اتیولوژی، انواع درمان، اهمیت همودیالیز برای بیماران داده شد. در جلسه دوم، آموزش مراقبت در منزل در خصوص نحوه انجام و کنترل فعالیت‌های خاص مانند انتقال بیمار، تدارک مراقبت شخصی برای بیمار (استحمام، رعایت بهداشت، لباس پوشیدن، فعالیت‌های فیزیکی، رژیم غذایی و دارویی، کنترل وزن و فشارخون، مراقبت از فیستول) و تنظیم جلسات همودیالیز و نظارت بر وضعیت، شرایط و علائم بیمار قبل و بعد جلسات همودیالیز توضیح داده شد، همچنین مشکلات و تجربیات مراقبین حین مراقبت از بیمارانشان در منزل با بحث گروهی مورد بررسی قرار گرفت. در جلسه سوم، اهمیت نقش مراقبتی مراقبین و تطبیق خود با این نقش بیان شد و در مورد مشکلات سازگاری ایجاد شده برای مراقبین به صورت گروهی بحث شد و در جلسه چهارم موضوعاتی پیرامون مهارت‌های مقابله‌ای مسئله محور جهت برقراری ارتباط صحیح، شناسایی موانع برقراری ارتباط بحث شد و در مورد مهارت‌های ارتباطی نیز آموزش داده شد و در جلسه پنجم و ششم در مورد علائم هشداردهنده خشم، موقعیت ایجاد و تشدیدکننده، چگونگی کنترل خشم و عصبانیت بحث شد و سپس چگونگی کنترل خشم و تمرینات تنفس عمیق به شکل ایفای نقش و تمرین عملی اجرا شد.

در طول جلسات پژوهشگر مراقبین را به پرسش و پاسخ و بحث گروهی در رابطه با سؤالات و ابهامات تشویق کرده و در پایان هر جلسه جمع‌بندی توسط پژوهشگر و روان پرستار صورت می‌گرفت. همچنین از مراقبین خواسته شد که به تمرین و تکرار این مهارت‌ها در منزل حین مراقبت از بیمار بپردازند و شماره تلفن محقق نیز برای مشاوره جهت حل مشکلات و پاسخگویی سؤالات به مراقبین داده شد. کلیه جلسات با حضور پژوهشگران و مراقبین در اتاق آموزش در بخش همودیالیز مرکز آموزشی درمانی شهید هاشمی نژاد برای گروه‌های کوچک، گروه آزمون در روزهای مجزا به مدت یک ساعت برگزار شد. جلسات مربوط به بخش آموزش مهارت‌های مقابله‌ای مسئله محور در هر گروه مجزا، توسط استاد مشاور پایان‌نامه و نویسنده سوم (N.S) که مدرس، خبره و متخصص در امر روان پرستاری بودند، نظارت و اداره شد.

در این پژوهش هیچ‌گونه مداخله‌ای برای گروه کنترل صورت نگرفت و فقط این افراد آموزش‌های روتین بخش شامل پمفلت آموزشی را دریافت کرده‌اند و با توجه اینکه گروه آزمون در روزهای زوج و گروه کنترل در روزهای فرد مراجعه می‌کردند امکان تبادل اطلاعات بین دو گروه وجود نداشت. ۶ هفته بعد از مداخله واحدهای موردپژوهش پرسشنامه‌ها در اتاق آموزش بخش که دارای شرایط

درست (امتیاز ۵) اندازه‌گیری می‌کند، بر این اساس نمرات حاصل از این پرسشنامه از ۲۴ تا ۱۲۰ می‌باشد که با توجه به میانگین و انحراف معیار نمرات فشار مراقبتی کل، نمرات ۲۴ تا ۳۹ فشار مراقبتی خفیف، ۴۰ تا ۷۱ فشار مراقبتی متوسط و ۷۲ تا ۱۲۰ فشار مراقبتی شدید در نظر گرفته می‌شود (۲۹).

در مطالعه ولر^۱ و همکاران (۲۰۱۵) آلفای کرونباخ پرسشنامه (CBI) ۰/۹۳ محاسبه شده است (۳۰). این پرسشنامه در مطالعه عباسی و همکاران (۲۰۱۱) به فارسی ترجمه شده و روایی پرسشنامه نیز با استفاده از روایی محتوا تأیید شده است و در یک مطالعه مقدماتی با تعداد نمونه ۴۰ نفر از مراقبین بیماران همودیالیزی، ضریب آلفای مقیاس ۰/۹۰ محاسبه شده است (۱۳). در پژوهش حاضر نیز قبل از شروع مطالعه در یک مطالعه مقدماتی بر روی تعداد ۳۰ نفر از مراقبین بیماران همودیالیزی، ضریب آلفای کرونباخ پرسشنامه ۰/۹۷ محاسبه شد، لازم به ذکر است که داده‌های مطالعه مقدماتی در تحلیل نهایی مورد استفاده قرار نگرفته است. روایی کتابچه آموزشی و پرسشنامه دموگرافیک نیز با استفاده از نظرات ۱۰ تن از اساتید دانشکده پرستاری و مامایی دانشگاه‌های تهران، ایران و شهید بهشتی مورد تأیید قرار گرفت.

جهت انجام این پژوهش، پژوهشگر با کسب نامه اخلاق از کمیته اخلاق دانشگاه علوم پزشکی ایران به مرکز آموزشی درمانی شهید هاشمی نژاد مراجعه کرده و پس از کسب اجازه از مدیر این مرکز و مسئول بخش همودیالیز و معرفی خود و بیان اهداف و نحوه انجام پژوهش از واحدهای پژوهشی که معیارهای ورود به مطالعه را داشته باشند، دعوت به همکاری نموده و بعد از اخذ رضایت‌نامه کتبی افراد وارد مطالعه شدند. به صورت تصادفی ساده با انداختن سکه، مراقبین بیماران تحت همودیالیز مراجعه‌کننده در روزهای زوج در گروه آزمون و افراد مراجعه‌کننده در روزهای فرد در گروه کنترل قرار گرفتند، سپس هر دو گروه پرسشنامه اطلاعات دموگرافیک و فشار مراقبتی را قبل مداخله تکمیل کردند. برنامه آموزشی حمایتی در این مطالعه شامل ۲ جلسه آموزش چگونگی مراقبت در منزل از بیمار تحت همودیالیز و ۴ جلسه مهارت‌های مقابله‌ای مسئله محور بود که هر جلسه به مدت یک ساعت در طول دو هفته (سه جلسه در روزهای زوج هفته) به شیوه سخنرانی، بحث گروهی، ایفای نقش، تمرین عملی و پرسش و پاسخ با استفاده از اسلاید و کتابچه آموزشی، برگزار شد.

در جلسه اول، پژوهشگر پس از معرفی خود، مراقبین در گروه آزمون را به گروه‌های ۸-۵ نفر تقسیم کرده و سپس برنامه آموزشی حمایتی، هدف از مداخله و اهمیت همکاری آنان را بیان کرده و

¹ valer

سال داشتند و دو گروه از نظر متغیرهای دموگرافیک با یکدیگر همگن بودند (جدول ۱).

تحلیل داده‌های مربوط به فشار مراقبتی نشان می‌دهد که با توجه به آزمون t مستقل فشار مراقبتی در گروه آزمون، ۶ هفته بعد از مداخله به‌طور معنی‌داری کاهش یافته است ($p < 0.001$) (جدول ۲).

همچنین تحلیل داده‌های مربوط به ابعاد فشار مراقبتی نشان می‌دهد که میانگین نمرات ابعاد فشار مراقبتی در گروه آزمون و کنترل قبل از مداخله بالا و جز در بعد فشار مراقبتی عاطفی تفاوت معنی‌داری نداشتند (میانگین نظری ابعاد برابر ۳ در نظر گرفته شد). بعد از مداخله دو گروه در همه ابعاد تفاوت معنی‌دار آماری داشتند ($p < 0.001$) و میانگین نمره فشار مراقبتی در همه ابعاد گروه آزمون کم‌تر شده است (جدول ۳).

آرام و بدون استرس بود تکمیل کرده و به محقق تحویل می‌دادند. همچنین در انتهای مداخله جهت رعایت مسائل اخلاقی، کتابچه آموزشی و سایر مطالب در اختیار گروه کنترل قرار گرفت.

داده‌ها بعد از جمع‌آوری و ورود به نرم‌افزار Spss نسخه ۲۱ با به‌کارگیری روش‌های آمار توصیفی (میانگین، واریانس و انحراف معیار استاندارد) و آمار استنباطی (آزمون کای دو، آزمون تی مستقل و آزمون دقیق فیشر) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. سطح معنی‌داری نیز کم‌تر از ۰/۰۵ در نظر گرفته شد.

یافته‌ها

نتایج مطالعه نشان داد اکثر مراقبین (۷۷/۶ درصد) بدون بیماری خاصی بودند و اکثر بیماران (۷۶/۳۵ درصد) سابقه دیالیز بیشتر از دو

جدول (۱): توزیع فراوانی متغیرهای دموگرافیک واحدهای مورد پژوهش در دو گروه آزمون و کنترل و شاخص‌های آماری مرتبط با آن‌ها

نتیجه آزمون	آزمون	کنترل	متغیر گروه‌ها	
آزمون کای دو $Df=74$ $p\text{-value}=0.269$	(۱۸/۴)۷	(۱۳/۲)۵	کم‌تر از ۳۵ سال	سن
	(۲۱/۱)۸	(۳۹/۵)۱۵	۳۵ تا ۴۵ سال	
	(۳۱/۶)۱۲	(۳۱/۶)۱۲	۴۵ تا ۵۵ سال	
	(۲۸/۹)۱۱	(۱۵/۸)۶	بالای ۵۵ سال	
$\chi^2 = 0.10$ $Df=1$ $p\text{-value}=0.99$	(۶۸/۴)۲۶	(۶۸/۴)۲۶	زن	جنس
	(۳۱/۶)۱۲	(۳۱/۶)۱۲	مرد	
آزمون دقیق فیشر $p\text{-value}=0.341$	(۵۹/۴)۱۹	(۴۵/۹)۱۷	فرزند	نسبت با بیمار
	(۳۱/۲)۱۰	(۲۹/۷)۱۱	همسر	
	(۰)۰	(۸/۱)۳	خواهر یا برادر	
	(۹/۴)۳	(۱۶/۲)۶	پدر یا مادر	
آزمون کای دو $p\text{-value}=0.132$	(۲۸/۹)۱۱	(۱۵/۸)۶	مجرد	وضعیت تأهل
	(۶۸/۴)۲۶	(۷۱/۱)۲۷	متأهل	
	(۰)۰	(۱۰/۵)۴	جداشده از همسر	
$\chi^2=0.766$ $Df=3$ $p\text{-value}=0.858$	(۱۵/۸)۶	(۱۰/۵)۴	خواندن و نوشتن	میزان تحصیلات
	(۱۵/۸)۶	(۲۱/۱)۸	سیکل	
	(۴۲/۱)۱۶	(۳۹/۵)۱۵	دیپلم	
	(۲۶/۳)۱۰	(۲۸/۹)۱۱	تحصیلات عالی	
$\chi^2 = 0.463$ $Df=2$ $p\text{-value}=0.793$	(۴۳/۲)۱۳	(۳۶/۸)۱۴	شاغل	وضعیت شغلی
	(۱۵/۸)۶	(۱۰/۵)۴	بیکار	
	(۵۰)۱۹	(۵۲/۶)۲۰	خانه‌دار	

نتيجه آزمون	آزمون	کنترل	متغير گروهها	
			به هيچ وجه	سطح اقتصادى
آزمون دقيق فيشر p-value=0/785	(16/2)6	(10/5)4	در حد معمول	
	(75/7)28	(78/9)30	بيش از معمول	
	(8/1)3	(10/5)4		
آزمون دقيق فيشر p-value=0/528	(5/3)2	(5/3)2	چند روز تا يك ماه	مدت زمان
	(21/1)8	(15/8)6	چند ماه تا يك سال	همودياليز
	(23/7)9	(39/5)15	دو تا چهار سال	
$\chi^2=5/904$ Df= 3 p-value=0/116	(50)19	(39/5)15	بيشتر از چهار سال	
	(28/9)11	(15/6)6	يك نفر	تعداد افراد كنار
	(44/7)17	(31/6)12	دو نفر	بيمار
	(10/5)4	(26/3)10	سه نفر	
آزمون دقيق فيشر p-value=0/763	(15/8)6	(26/3)10	چهار نفر و بيشتر	
	(73/7)28	(66/7)24	تأمين اجتماعى	نوع بيمه
	(23/7)9	(27/8)10	خدمات درمانى	
آزمون دقيق فيشر p-value=0/086	(2/6)1	(5/6)2	سلامت همگانى	
	(81/1)30	(94/7)36	بله	عضويت در سازمان يا انجمن

جدول (2): توزيع ميانگين و انحراف معيار فشار مراقبتى واحدهاى مورد پژوهش در گروههاى کنترل و آزمون قبل و 6 هفته بعد از مداخله

گروه ابعاد	قبل از مداخله		شش هفته بعد از مداخله	
	کنترل	آزمون	کنترل	آزمون
	میانگین (انحراف معيار)	میانگین (انحراف معيار)	میانگین (انحراف معيار)	میانگین (انحراف معيار)
فشار مراقبتى	84/97±15/13	88/56±11/74	87/84±11/74	58/77±6/64
		$t = 1/027$ Df=74 pvalue=0/308		$t = 13/282$ Df=74 pvalue<0/001

جدول (3): توزيع ميانگين و انحراف معيار ابعاد فشار مراقبتى واحدهاى مورد پژوهش در گروههاى کنترل و آزمون قبل و 6 هفته بعد از مداخله

گروه ابعاد	قبل از مداخله		شش هفته بعد از مداخله	
	کنترل	آزمون	کنترل	آزمون
	میانگین (انحراف معيار)	میانگین (انحراف معيار)	میانگین (انحراف معيار)	میانگین (انحراف معيار)
مستقل T نتايج آزمون				

فشار مراقبتی وابسته به زمان	$t=0/535$ $df=74$ $pvalue=0/595$	$3/91 \pm 0/68$	$2/96 \pm 0/69$	$t=5/997$ $df=74$ $p-value < 0/001$
فشار مراقبتی تکاملی	$t=0/163$ $df=74$ $pvalue=0/871$	$4/01 \pm 0/71$	$2/42 \pm 0/42$	$t=14/383$ $df=74$ $p-value < 0/001$
فشار مراقبتی جسمی	$t=1/192$ $df=74$ $pvalue=0/237$	$4/05 \pm 0/57$	$2/62 \pm 0/47$	$t=10/348$ $df=74$ $p-value < 0/001$
فشار مراقبتی اجتماعی	$t=1/242$ $df=74$ $pvalue=0/218$	$3/45 \pm 0/83$	$2/27 \pm 0/48$	$t=7/717$ $df=74$ $p-value < 0/001$
فشار مراقبتی عاطفی	$t=2/968$ $df=74$ $pvalue < 0/001$	$3/28 \pm 0/84$	$1/99 \pm 0/36$	$t=8/209$ $df=74$ $p-value < 0/001$

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج مطالعات نمایانگر لزوم آموزش و حمایت مراقبین بیماران تحت همودیالیز جهت سازگاری با نقش مراقبتی، شرایط جدید زندگی و کاهش فشار ناشی از مراقبت هستند (۱۲، ۱۳، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۲۶). لذا این مطالعه باهدف تأثیر برنامه آموزشی-حمایتی شامل آموزش چگونگی مراقبت از بیمار در منزل و مهارت‌های مقابله‌ای مسئله محور بر فشار مراقبتی این مراقبین به کار گرفته شد که نتایج مطالعه نشان داد که بعد از مداخله فشار مراقبتی مراقبین در گروه آزمون به طور معنی‌داری کاهش یافته است ($p < 0/001$).

مراقبین بیماران مجبورند نیازهای خود و بیمارشان را به طور هم‌زمان برآورده کنند و این امر منجر به فشار اضافی در تمام ابعاد جسمی، عاطفی، اجتماعی، اقتصادی و به دنبال آن اختلال در ارائه نقش‌های مراقبتی و تغییر در شیوه زندگی مراقبین می‌شود (۱۲). در این رابطه نتایج مطالعه حاضر نشان داد که بالای ۸۰ درصد مراقبین قبل از مداخله فشار مراقبتی بالا داشتند. همانند نتیجه مطالعه حاضر، نتایج اکثر مطالعات نیز نشان دادند که مراقبین بیماران تحت همودیالیز فشار مراقبتی بالایی را تجربه می‌کنند (۴، ۱۲، ۱۳، ۱۶) و نتیجه مطالعه ریوکس^۱ و همکاران (۲۰۱۲) برخلاف نتایج مطالعات فوق، نمایانگر فشار مراقبتی پایین بود که این تفاوت را می‌توان با دلایلی چون انجام شدن دیالیز در طول شب، استقلال و توانایی بیشتر بیماران در خود مراقبتی و تحصیلات بالا مراقبین

مرتبط دانست (۳۱). در این راستا مولاقلو^۲ و همکاران (۲۰۱۳) گزارش کردند مراقبین با سطح تحصیلات پایین فشار مراقبتی بیشتری را تجربه می‌کنند (۱۶).

اکثر مراقبین مطالعه حاضر همانند مطالعات مشابه (۱۲، ۱۳، ۱۶)، زنان متأهل خانه‌دار بودند که این آمار را می‌توان با حس از خودگذشتگی، فعالیت بیشتر زنان در منزل، مسؤلیت‌پذیری آن‌ها در برابر خانواده و وقت آزاد بیشتر آنان مرتبط دانست. همچنین در کشورهای آسیایی با توجه به ساختار خانواده، اکثراً زنان نقش اصلی را در مراقبت از بیمار تحت همودیالیز بر عهده دارند (۴). در این راستا مولاقلو و همکاران (۲۰۱۳) بیان می‌کنند که اگرچه زنان، افرادی حساس و احساساتی هستند اما نسبت به مردان توانایی بیشتری در مدیریت مشکلات، برقراری روابط صمیمی و نزدیک با اعضای خانواده دارند (۱۶).

مراقبین مطالعه ما بیشترین فشار مراقبتی را به ترتیب در ابعاد تکاملی، جسمی، وابسته به زمان، اجتماعی و عاطفی تجربه کرده‌اند اما در مطالعه عباسی و همکاران (۲۰۱۱) مراقبین بیشترین فشار مراقبتی را به ترتیب در ابعاد عاطفی، اجتماعی، تکاملی، وابسته به زمان و جسمی داشته‌اند و با توجه به اینکه با افزایش سن مراقبین، فشار مراقبتی در ابعاد جسمی، تکاملی و زمانی افزایش می‌یابد (۱۳) به‌عکس فشار مراقبتی در بعد عاطفی با افزایش سن مراقبین به دنبال کسب تجربیات بیشتر، کاهش می‌یابد (۱۶). میانگین سنی

² Mollaoglu

¹ Rioux

می‌دهد بلکه توانایی و اعتماد به نفس اعضای خانواده را در جهت ارائه مراقبت در منزل افزایش می‌دهد (۲۸). نویدیان و همکاران (۲۰۱۲) معتقدند که توانمندسازی خانواده به صورت گروهی می‌تواند علاوه بر کاهش میزان فشار مراقبتی مراقبین، کیفیت مراقبت از بیمار و سلامت جسمی و روانی آنان را ارتقا دهد (۳۳).

مطالعات تانگ^۳ و همکاران در سال‌های (۲۰۱۳) و (۲۰۰۸) نشان داد که مراقبین بیماران همودیالیز علاوه بر کسب دانش مراقبت از بیمار و مهارت مقابله‌ای برای سازگاری با نقش خود، نیاز به همدلی، مشورت با سایر خانواده‌ها و حمایت‌های روانی دارند (۲۶، ۲۷) و در مطالعه ایزنبرگ و تریسولینی^۴ (۲۰۰۸)، مراقبین بیان کردند که صحبت با خانواده‌های دیگر در بحث‌های گروهی و شنیدن تجربیات یکدیگر در مراقبت از بیمارانشان برای آگاهی از نحوه مراقبت در منزل آن‌ها کمک‌کننده است بنابراین ترجیح می‌دهند اطلاعات را به صورت چهره به چهره از دیگر بیماران و خانواده‌هایشان در بحث گروهی دریافت کنند (۱۵). همچنین خنجری و همکاران (۲۰۱۲) معتقدند که بحث گروهی روش آموزش مؤثری بوده که در طی آن والدین می‌توانستند از تجربیات مراقبتی و مهارت‌های مقابله‌ای مؤثر یکدیگر آگاه شوند (۲۲). در این پژوهش نیز با به‌کارگیری بحث گروهی و پرسش و پاسخ در جلسات آموزشی امکان همدلی و مشاوره و استفاده از تجارب یکدیگر برای مراقبین بیماران همودیالیز فراهم شد و علاوه بر بحث گروهی، شیوه‌های مختلف آموزشی دیگر شامل ایفای نقش، تمرین عملی و مشاوره تلفنی جهت آموزش مهارت‌های مقابله‌ای مسئله محور چون کنترل خشم و تمرینات تنفس عمیق به کار گرفته شد که می‌توان اذعان نمود استفاده از این شیوه‌ها در یادگیری بهتر و کاربرد عملی مهارت‌های آموخته‌شده و کاهش فشار مراقبتی می‌تواند کمک‌کننده باشد.

بر اساس نتایج مطالعه حاضر می‌توان نتیجه گرفت که با آموزش چگونگی مراقبت از بیمار در منزل و مهارت‌های مقابله‌ای مسئله محور به مراقبین بیماران تحت همودیالیز می‌توان آن‌ها را به‌عنوان مهم‌ترین عنصر مراقبت از بیمار، در ایفای مناسب نقش مراقبتی، سازگاری با مسؤولیت‌ها و تغییرات ایجادشده در شیوه زندگی به دنبال مراقبت از بیمار در منزل توانمند ساخت. با توجه به اینکه در اکثر برنامه‌های ارائه‌شده در سیستم بهداشتی-درمانی، این افراد به‌عنوان مهم‌ترین منبع برای مراقبت از بیماران همودیالیزی فراموش شده‌اند و کم‌تر به مشکلات آن‌ها توجه شده است، توصیه می‌شود مسؤولین در برنامه‌های آموزشی دانشجویان پرستاری و آموزش ضمن خدمت پرستاران، آموزش چنین برنامه‌هایی را بگنجانند تا پرستاران در کنار برنامه‌های مراقبتی برای بیمار، چنین

بیشتر مراقبین (۹/۶۷ ± ۴۲/۴۵) در مطالعه حاضر توجیه‌کننده فشار مراقبتی بالاتر در ابعاد جسمی و تکاملی می‌باشد.

مطالعات نشان داده‌اند که فشار ناشی از مراقبت بیمار در منزل علاوه بر مشکلات جسمی، منجر به احساس گناه، ناامیدی، تنهایی، افسردگی، خشم، استرس، از دست دادن آزادی برای انجام فعالیت‌های فردی و مشکلات روان‌شناختی می‌شود (۲، ۳۱). در این رابطه مهارت‌های مقابله‌ای مراقبین در چگونگی رفع این تنش‌ها و ارتقای سلامت روانی آن‌ها نقش تعیین‌کننده دارد (۹، ۱۷). به‌گونه‌ای که مراقبین با نمرات بالای مهارت‌های مقابله‌ای مسئله محور، فشار مراقبتی کم‌تری را تجربه می‌کنند (۲۴). در این راستا عباسی و همکاران (۲۰۱۲) در مراقبین همودیالیز نشان دادند به‌کارگیری مهارت‌های مقابله‌ای مسئله محور، فشار مراقبتی را کاهش می‌دهد و برعکس مهارت‌های مقابله‌ای هیجان محور، فشار مراقبتی را افزایش می‌دهد (۳۲).

بنابراین با توجه به اهمیت سازگاری مراقبین با نقش مراقبتی‌شان و توانایی برقراری ارتباط مناسب با بیماران، در مطالعه حاضر مهارت‌های مقابله‌ای مسئله محور چون مهارت ارتباطی، کنترل خشم و تمرینات تنفس عمیق علاوه بر چگونگی مراقبت از بیمار در منزل آموزش داده شد که منجر به کاهش میانگین و انحراف معیار فشار مراقبتی مراقبین از $11/74 \pm 88/56$ به $6/64 \pm 58/77$ شد. همچنین نتایج مطالعه حاضر ۶ هفته بعد از مداخله نشان داد که نمره فشار مراقبتی مراقبین در تمام ابعاد در گروه آزمون کاهش یافته است و به ترتیب بیشترین کاهش فشار مراقبتی در ابعاد تکاملی، جسمی، عاطفی، اجتماعی و وابسته به زمان بوده است بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت که آموزش مهارت‌های مقابله‌ای بر تمام ابعاد فشار مراقبتی تأثیرگذار بوده است. هم‌راستا با مطالعه حاضر، مولقلو و همکاران (۲۰۱۳) نیز در یک مطالعه تک گروهی تأثیر برنامه آموزشی را بر کاهش فشار مراقبتی مراقبین بیماران تحت همودیالیز نشان دادند (۱۶)؛ اما در این مطالعه، آموزشی در خصوص مهارت‌های مقابله‌ای مسئله محور به این مراقبین ارائه نشده است.

برنامه‌های مداخله‌ای مشابه این پژوهش روی سایر بیماری‌های مزمن نظیر اختلالات روانی و سرطان و دیابت نمایانگر سازگاری روانی بلندمدت مراقبین بوده‌اند. علاوه بر این در کاهش فشار مراقبتی و ارتقا کیفیت زندگی مراقبین تأثیرگذار بوده و فواید زیادی برای مراقبین و بیمارانشان داشته‌اند (۱۹، ۲۱، ۲۲، ۲۴، ۲۸) در این رابطه اعتمادی فر و همکاران (۲۰۱۴) بیان کرده‌اند که حمایت گروهی مراقبین بیماران قلبی، نه تنها فشار مراقبتی را کاهش

³ Tong

⁴ Isenberg and Trisolini

تشکر و قدردانی

این مقاله حاصل، بخشی از پایان‌نامه کارشناسی ارشد بوده که با شماره ۲۵۸۳۴-۲۸-۰۱-۹۴ در دانشگاه علوم پزشکی ایران به ثبت رسیده است. همچنین این مطالعه توسط کمیته اخلاق دانشگاه علوم پزشکی ایران با کد ۲۵۸۳۴-۲۸-۰۱-۹۴-۱۱۰۴۲ تصویب شده است.

در پایان بر خود لازم می‌دانیم که از تمامی کارکنان بخش همودیالیز محیط پژوهش، مراقبین بیماران تحت همودیالیز و اساتید دانشکده پرستاری و مامایی دانشگاه‌های شهر تهران برای همکاری صادقانه‌شان تشکر نماییم.

References:

- Mollaoglu M. Perceived Social Support, Anxiety, and Self-Care among Patients Receiving Hemodialysis. *Dialysis Transplantation* 2006;35(3): 144-55.
- Low J, Smith G, Burns A, Jones L. The Impact of End-Stage Kidney Disease (ESKD) on Close Persons: A Literature Review. *NDT plus* 2008;1(2): 67-79.
- Ayoub AM, Hijazi KH. Quality of Life in Dialysis Patients from the United Arab Emirates. *JFCM* 2013;20(2): 106.
- Jadhav B, Dhavale H, Dere S, Dadarwala D. Psychiatric Morbidity, Quality of life and Caregiver Burden in Patients undergoing Hemodialysis. *Med J DY Patil Univ* 2014;7(6): 722.
- Mousavi SS, Soleimani A, Mousavi MB. Epidemiology of End-Stage Renal Disease in Iran: A review article. *Saudi J Kidney Dis Transpl* 2014;25(3): 697-702.
- Arefzadeh A, Lessanpezheshki M, Seifi S. The Cost of Hemodialysis in Iran. *Saudi J Kidney Dis Transpl* 2009;20(2): 307-11.
- Aghighi M, Mahdavi-Mazdeh M, Zamyadi M, Heidary Rouchi A, Rajolani H, Nourozi S. Changing Epidemiology of End-Stage Renal Disease in Last 10 Years in Iran. *Iran J Kidney Dis* 2009;3(4): 192-6.
- Bağ E, Mollaoğlu M. The Evaluation of Self-Care and Self-Efficacy in Patients undergoing Hemodialysis. *J Eval Clin Pract* 2010;16(3): 605-10.
- Belasco AG, Sesso R. Burden and Quality of Life of Caregivers for Hemodialysis Patients. *Am J Kidney Dis* 2002;39(4): 805-12.
- Belasco A, Barbosa D, Bettencourt AR, Diccini S, Sesso R. Quality of Life of Family Caregivers of Elderly Patients on Hemodialysis and Peritoneal Dialysis. *Am J Kidney Dis* 2006;48(6): 955-63.
- Alnazly EK. Burden and Coping Strategies among Jordanian Caregivers of Patients undergoing Hemodialysis. *Hemodialysis Int* 2015;40(4): 321-7.
- Bayoumi MM. Subjective Burden on Family Carers of Hemodialysis Patients. *OJNeph* 2014;4(2): 70-80.
- Abbasi a, Asayesh h, Rahmani h, Shariati a, Hosseini SA, Rouhi g, et al. The Burden on Caregivers from Hemodialysis Patients and Related Factors. *J Res Devel Nurs Midwifery* 2011;8(1): 26-33. (Persain)
- Chang HY, Chiou CJ, Chen NS. Impact of Mental Health and Caregiver Burden on Family Caregivers' Physical Health. *Arch Gerontol Geriatr* 2010;50(3): 267-71.
- Isenberg KB, Trisolini M. Information Needs and Roles for Family Members of Dialysis Patients. *Dialysis Transplantation* 2008; 37(2): 50-7.
- Mollaoglu M, Kayatas M, Yurugen B. Effects on Caregiver Burden of Education Related to Home Care in Patients undergoing Hemodialysis. *Hemodialysis Int.* 2013;17(3): 413-20.

17. Marques FRB, Botelho MR, Marcon SS, Pupulim JSL. Coping strategies used by family members of individuals receiving hemodialysis. *Texto Contexto Enferm* 2014;23(4):915-24.
18. Aydede SK, Komenda P, Djurdjev O, Levin A. Chronic Kidney Disease and Support Provided by Home Care Services: A Systematic Review. *BMC Nephrol* 2014;15(1): 118.
19. Pahlavanzadeh S, Navidian A, Yazdani M. The effect of psycho-education on depression, anxiety and stress in family caregivers of patients with mental disorders. *J Kermanshah Univ Med Sci* 2010;14.
20. Khorami Markani A, Saheli S, Sakhaei S, Khalkhali Hr. Assessment The Effect of Family Centered Care Educational Program on Home Care Knowledge among Caregivers of Patients with Chronic Renal Failure under Hemodialysis. *Jf Nurs Midwifery Urmia Univ Medi Sci* 2015;13(5): 386-94. (Persain)
21. Grey M, Jaser SS, Whittemore R, Jeon S, Lindemann E. Coping skills training for parents of children with type 1 diabetes: 12-month outcomes. *Nurs Res* 2011;60: 173-81.
22. Khanjari S, Seyedfatemi N, Borji S, Haghani H. Effect of Coping Skills Training on Quality of Life among Parents of Children with Leukemia. *Hayat* 2014;19(4): 15-25. (Persain)
23. Folkman S, Lazarus RS. The relationship between coping and emotion: implications for theory and research. *Soc Sci Med* 1988;26(3):309-17.
24. Chen HM, Huang MF, Yeh YC, Huang WH, Chen CS. Effectiveness of Coping Strategies Intervention on Caregiver Burden among Caregivers of Elderly Patients with Dementia. *Psychogeriatrics* 2015;15(1): 20-5.
25. Hudson P, Quinn K, Kristjanson L, Thomas T, Braithwaite M, Fisher J, et al. Evaluation of a psycho-educational group programme for family caregivers in home-based palliative care. *J Palliative Med* 2008; 22(3): 270-80.
26. Tong A, Sainsbury P, Craig JC. Support Interventions for Caregivers of People with Chronic Kidney Disease: A Systematic Review. *Nephrol Dial Transplant* 2008;23(12): 3960-5.
27. Tong A, Palmer S, Manns B, Craig JC, Ruospo M, Gargano L, et al. The Beliefs and Expectations of Patients and Caregivers about Home Hemodialysis: An interview study. *BMJ Open* 2013;3(1): e002148.
28. Etemadifar S, Bahrami M, Shahriari M, Farsani AK. The Effectiveness of a Supportive Educative Group Intervention on Family Caregiver Burden of Patients with Heart Failure. *Iran J Nurs Midwifery Res* 2014;19(3): 217-23.
29. Novak M, Guest C. Application of a multidimensional caregiver burden inventory. *Gerontologist* 1989;29(6): 798-803.
30. Valer DB, Aires M, Fengler FL, Paskulin LMG. Adaptation and Validation of the Caregiver Burden Inventory for Use with Caregivers of Elderly Individuals. *Rev Lat Am Enfermagem* 2015;23(1): 130-8.
31. Rioux JP, Narayanan R, Chan CT. Caregiver Burden among Nocturnal Home Hemodialysis Patients. *Hemodialysis Int* 2012;16(2): 214-9.
32. Abbasi A, Ashrafrezaee N, Asayesh H, Shariati A, Rahmani H, Mollaei E, et al. The relationship between caring burden and coping strategies in hemodialysis patients caregivers. *J Nurs Midwifery Urmia Univ Med Sci* 2012;10: 0-20.
33. Navidian A, Kermansaravi F, Rigi SN. The Effectiveness of a Group Psycho-Educational Program on Family Caregiver Burden of Patients with Mental Disorders. *BMC Res Notes* 2012;5(1): 399-406. (Persain)

EFFECTIVENESS OF SUPPORTIVE EDUCATIVE PROGRAM ON THE BURDEN IN FAMILY CAREGIVERS OF HEMODIALYSIS PATIENTS

Golnar Ghane¹, Mansoureh Ashghali Farahani², Naime Seyedfatemi³, Hamid Haghani⁴

Received: 21 Sep, 2016; Accepted: 19 Nov, 2016

Abstract

Background & Aim: Studies presented that family caregivers of hemodialysis patients face with multiple problems regarding responsibilities and issues arising from the care and treatment of the patients. These issues increase caregiver burden. However, these caregivers are mostly neglected. Therefore, this study aimed to examine the effectiveness of supportive educational programs on the burden level of the family caregivers of hemodialysis patients.

Methods & Materials: A randomized controlled clinical trial was conducted on 76 family caregivers of hemodialysis patients referred to Shahid Hasheminejad hemodialysis center in Tehran, Iran. The subjects were equally allocated into two groups of 38. The intervention group received six training sessions on supportive educative program. Both groups answered the caregiver's burden inventory questionnaire at start and six weeks after intervention. Then, the obtained data were analyzed in SPSS, 21. Descriptive and inferential statistics were used to analyze the data.

Results: The results showed that there was no significant difference between the two groups concerning demographic characteristics. Caregiver burden was 88.56 ± 11.74 and 84.97 ± 15.13 before the intervention in the experimental and control groups, respectively. It was respectively 58.77 ± 6.64 and 87.84 ± 11.74 in the experimental and control groups after six weeks of intervention. Therefore caregiver burden decreased after intervention in the experimental group.

Conclusion: The current study showed the effectiveness of supportive educative program on the burden on family caregivers of hemodialysis patients. Therefore, we suggest that managers of educational and medical centers encourage their staffs to use such programs.

Keywords: Educational Program, Support, Family Caregivers, Burden of Care, Hemodialysis patients

Address: Tehran, Iran University of Medical Sciences, School of Nursing and Midwifery

Tel: +98 5832297010

Email: m_negar110@yahoo.com

¹ Msc. Student, Iran University of Medical Sciences, School of Nursing and Midwifery, Tehran, Iran

² Associate professor Iran University of Medical Sciences, School of Nursing and Midwifery, Tehran, Iran (Corresponding Author)

³ Associate professor Iran University of Medical Sciences, School of Nursing and Midwifery, Tehran, Iran

⁴ Msc. Iran University of Medical Sciences, School of Nursing and Midwifery, Tehran, Iran